

בכפרים שכוחים, בעירות
נידחות, בערים שתפארתן
מאחוריהן ובקברים לא
מסומנים בצד הדרך | ארי
וארי במסע פלאות, בעקבות
היהודים שעל גדות הנהר
האדיר בעולם | לצד היישובים
הפרימיטיביים, החום המהביל,
היתושים שהם חלק מהחיים
ביערות ואינספור הסכנות
שאורבות במרחק נגיעה,
משגשים חיי קהילה ערים
ומסתתר ספר תורה עתיק
עם סיפור חיים פלאי | וגם:
סיפורו האגדי של הצדיק
היהודי שהפך לקדוש מקומי

ארי זיבוטפסקי וארי גרינשפן
צילום: ארי זיבוטפסקי וארי גרינשפן

היהודים

מדהג'ונגל

הסירה שלנו לצאה לדרך.

היא פנתה הצידה ונכנסה למה שנראה כמו אוקיינוס אינסופי, אבל רק נראה. משטח המים הענק שסביבנו לא היה ים. הוא היה נהר. ליתר דיוק זה היה מלך הנהרות - האמזונס. בדרך עצרנו בתחנת דלק צפה. היא נראית כמו כל תחנת רענון על היבשה, ואפילו חנות נוחות יש בה. כמה שעות אחר כך הגענו למסעדה צפה. לא היה שם שום דבר שיכולנו לאכול, אבל לפחות הצלחנו למצוא תשובה לשאלה הלכתית שהעסיקה אותנו.

פחות משבוע קודם, לפני שיצאנו למסע, הגיעה אלינו שאלה בנוגע לכשרותו של דג אמזונאי ענק, פייץ', שאורכו יכול להגיע לעד ארבעה וחצי מטרים. הוא מכונה גם 'אראפיימה' או 'פירארוקו', ונמכר ברשתות המזון באזור ניו-יורק. כשרות דגים היא תחום שעלול להיות מבלבל, כי שמות הדגים משתנים ממקום למקום, ואי אפשר לסמוך רק על שמו של הדג כשרוצים לקבוע את כשרותו. מצד שני, הדגים הם יצורים די ברורים מבחינה הלכתית. מספיק לוודא שהקשקשים שלהם ניתנים להסרה בקלות, וכבר אפשר לאכול את הדג.

מעולם לא פגשנו את הדג המדובר. הוא לא גדל בארץ וגם לא מיובא אליה, ולכן לא יכולנו לדעת אם הוא כשר. במהלך המסע לאמזונס, במסעדה הצפה, הייתה לנו הזדמנות מצויינת לבדוק את העניין. כל התיירים בקבוצה ישבו ונהנו מהאוכל, ואנחנו ניגשנו בינתיים למטבח הקטן וביקשנו לראות 'פירארוקו עם עור'. הטבח האדיב הראה לנו דג אחד כזה. עם העור שעליו, ויכולנו לקבוע בקלות: הדג כשר. יש לו קשקשים גדולים, ברורים ובולטים, והם מתקלפים בקלות.

מלך הנהרות

אמזונס הוא לא רק מלך הנהרות - הוא גם שליט בלתי מעורער. אין בעולם עוד נהר שמתקרב אליו בכמות ספיקת המים. הוא משחרר בכל שנה 219,000 מ"ק מים, יותר מפי חמש מהנהר הבא אחריו בתור - נהר קונגו.

הרוחב שלו מגיע עד לשמונים ק"מ באזורים הכי רחבים. צופה שעומד על אחת מגדותיו, לא יכול לראות את הגדה השנייה. רק באורכו, 6,400 ק"מ על פי החישוב המקובל, הוא לא הראשון בעולם - אלא השני. הנילוס מקדים אותו. אם כי יש חוקרים שטוענים שהאמזונס ארוך יותר, צריך רק לחשב את נקודת ההתחלה שלו במיקום שונה.

לאמזונס יש יובלים רבים שזורמים אליו ומוסיפים לשפיעות המים שלו. כל אחד מהיובלים בפני עצמו נחשב לנהר גדול במושגים עולמיים. סביב האמזונס, כיאה למלך - טבעת הדוקה של יערות גשם צפופים ופרועים, חמישה וחצי מיליון קמ"ר של גונגלים פראיים שבהם הטבע עושה כבתוך שלו. וכשהוא נשפך אל האוקיינוס האטלנטי, הוא לא

ממהר להתערב בו: במרחק של 160 ק"מ לעומק האוקיינוס, אפשר עדיין לטעום את מימיו המתוקים שזורמים באפיק משל עצמם בתוך כל המלוח שמסביב.

עוצמתו המלכותית של הנהר ויפיו האקזוטי, העניקו את ההשראה למייסד חברת 'Amazon', חברת השיווק הממוחשבת הגדולה והרווחית ביותר בארה"ב. שם החברה, ממש כמו הנהר, בא לבטא את האקזוטיקה, העוצמה והגודל.

יהודי ביער הגשם

בהרבה כפרים מנתה הקהילה שלש או ארבע משוחות. ארי זיבנסקי על סירה באמזונס

ומה מביא יהודים למקום נידח כמו האמזונס? היישובים שעל גדותיו פרימיטיביים, החום מהביל, ביערות הגשם אפשר להידבק במחלות, וגם סביבם אין דרך להתחמק פה ושם מעקיצות, ובכלל אינספור סכנות אורבות למי שיוצא מהסירה היחסית בטוחה ומנסה לחדור לעומקם של היערות המקיפים אותו מל עבר.

ועדיין יש סיבות טובות להגיע לשם. ולא, לא רק בגלל הפלאים ואוצרות הטבע שמסתתרים בין עיקולי הנהר וגזעי

העצים, אלא גם בגלל היהודים. כי יהודים יש בכל מקום, גם שם על גדות האמזונס הסוער. לאורך הנהר ישנם כמה יישובים יהודיים שרידים ליישובים הרבים יחסית, מהעבר. הקהילה היהודית הגדולה ביותר שנותרה באזור הינה בעיר בלייס, עיר בת 1.5 מיליון תושבים, לא הרחק מנקודת שפך הנהר לאוקיינוס האטלנטי. כיום מתגוררות בה כ-450 משפחות יהודיות. אנחנו ביקרנו במנאוס, עיר ברזילאית במרחק חמישה ימי הפלגה באמזונס, שבה קהילה תוססת המונה כ-120 משפחות וכ-850 יהודים.

מאיפה הגיעו יהודים אל העיר הנידחת, הענייה והאקזוטית הזו, ומה הם חיפשו בה? התשובה עתיקה כימיו של העם היהודי: בריחה מפוגרומים. היהודים הראשונים הגיעו אל גדות האמזונס בשנת תק"ס (1810), ורוב יהודי האמזונס עד היום הם יוצאי מרוקו. בתודעה העממית יש טעות רווחת. רבים מדמיינים שרק באירופה הנוצרית סבלו היהודים מאנטישמיות נוראה, ולעומתם היהודים בארצות ערב-אסלאם חיו בהרמוניה ובשכונות נפלאה עם הערבים עד שתנועת הציונות עוררה אנטישמיות. ובכן: טעות. יהודי מרוקו במהלך המאה ה-19, יכולים לערער על כל אמירה כזו. יהודים קשי-יום רבים עברו אז לערים הגדולות, שגם כך היו צפופות מדי. מרוקו של אותם ימים היתה מעורבת בכמה וכמה מלחמות, ובכל אחד מהעימותים הצבאיים הכושלים הללו נבחרה הקהילה היהודית בתור השעייר לעזאזל. בין היתר, היתה גם המלחמה עם צרפת בשנת תר"ד (1844); המלחמה עם ספרד בתרי"ט (1859), שבמהלכה בזז האספסוף את הרכוש היהודי וטבח בכ-400 מבני הקהילה, וזאת לאחר המלחמה עם ספרד בתרי"ג (1853). יהודי מרוקו הנואשים סקרו את מפת העולם, מחפשים מקום לא רחוק מדי - אבל בטוח, ושיש בו פוטנציאל כלכלי. כאן התחילה תקופת תור הזהב של הגומי האמזונאי.

אנשי גומי

הגומי הטבעי מופק מעצי שבאזורים הטרופיים. הוא התגלה ונוצל על ידי האינדיאנים בדרום-אמריקה כבר לפני אלפי שנים, אבל האירופים נחשפו אליו הרבה יותר מאוחר. רק בשנות ה-1800 התחילו תעשיינים לנצל אותו ולפתח בעזרתו מוצרים שימושיים, מה שהוביל לדרישה גוברת להפקתו ולמה שמוכר בהיסטוריה כ'תקופת הפריחה הראשונה של הגומי', שהחלה בשנת תרל"ט 1879 והביאה ליישובי האמזונס פריחה כלכלית. התפתחותן האורבנית של הערים בלייס ומנאוס הואצה באותה תקופה עד

מפגש אימתני בג'ונגל. ארי גרישפן בסכנה מקומית

היהודים מהג'ונגל

היהודים פילסו את דרכם בתוך היערות בתנאים קשים. התמודדו עם החום הטרופי, ניגפו במחלות, התעמתו עם הילידים האמריקניים, ונעו בתוך המערכת האקולוגית הסבוכה ביותר חיים טובים יותר להם ולילדיהם

זרעים שהוברחו מברזיל. האימפריה הבריטית השתלטה על שוק הגומי העולמי. כלכלת איזור האמזונס צנחה. העשירים עזבו, תזרים כספי המיסים יבש, בניינים ננטשו והעניות פשטה. בזמן מלחמת העולם השנייה, כשכבשו היפנים את דרום-מזרח אסיה, נהנו תושבי האמזונס מתקופת פריחה קצרה נוספת של שוק הגומי, אך האזור מעולם לא התאושש עוד.

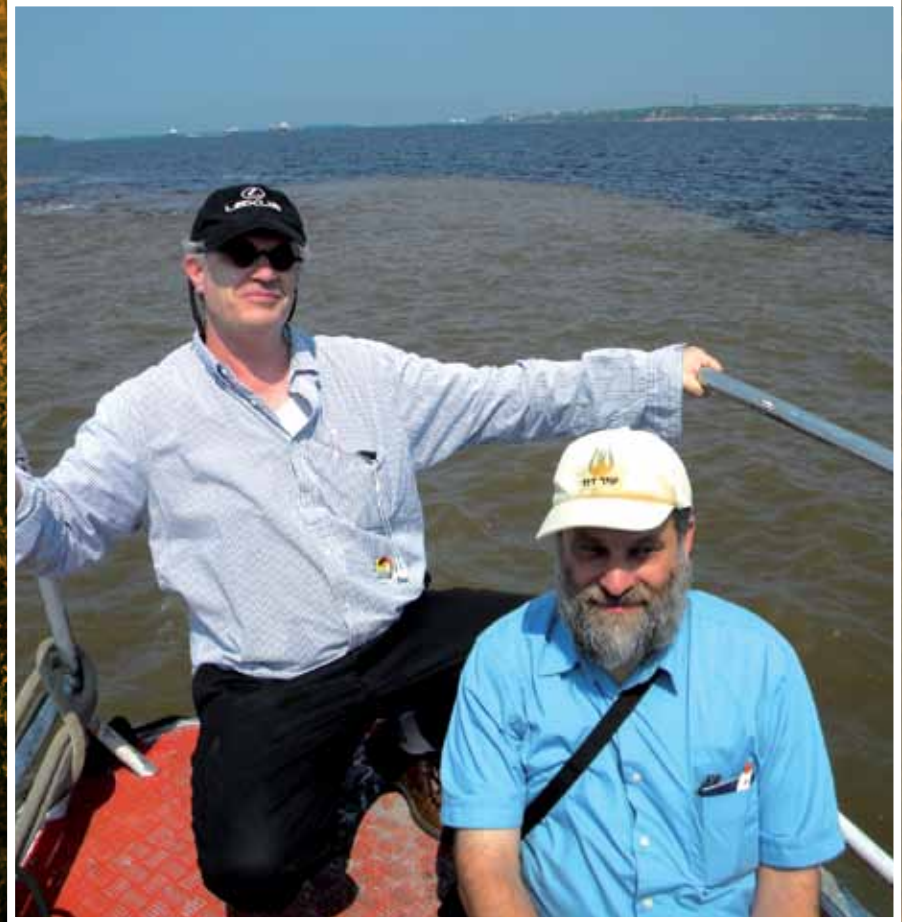
בתקופת הפריחה הגדולה של הגומי, כשעשו יהודי מרוקו את דרכם אל נהר האמזונס, הם פילסו את דרכם בתוך היערות בתנאים קשים. התמודדו עם

כדי כך, שהן הפכו להיות הערים המתקדמות ביותר בברזיל, וחבורו ראשונות לחשמל, למים זורמים ולתשתיות ביו. בנייני פאר גבוהים נבנו בהן, כולם בסגנון אירופי. מטבע השטרלינג הבריטי הפכה למטבע המקומית, והעיר מנאוס היתה לעיר המובילה בעולם בסחר יהלומים. בתר"ו (1896), נבנה במנאוס בית אופרה מרהיב, שכל הציוד שבו יובא מאירופה. הפריחה הכלכלית הביאה לאזור משפחות יהודיות רבות, ורווקים יהודיים רבים עוד יותר.

אבל אז נשמטה הקרקע מתחתיהם. הבריטים הצליחו לנטוע עצי גומי בדרום-מזרח אסיה, בעזרת

האם הפייץ? כשר? ארי וארי במסע דיג בעקבות הדג הנעלם

התנגשות בין נהרות. מפגש האמזונס עם הריו-נגרו

גברים יהודיים באזור היו לוקחים, לפעמים, נשים מבנות הגויים בכפרים שלאורך הנהר. אפשר למצוא היום יישובים שבהם משפחות בעלות שמות יהודיים מובהקים, כמו בן-דהאן, בן-לולו ובן-שימול, אך אף אחד מילדיהן אינו יהודי

היהודים מהג'ונגל

שני הנהרות. הריו-נגרו משתרך במהירות של שני קמ"ש, ומימיו חמימים - 28 מעלות צלזיוס; האמזונס, לעומתו, דוהר בקצב של 4-6 קמ"ש, ומימיו קרים יותר - 22 מעלות. ההפרשים בחום ובמהירות מאפשרים לנהרות להמשיך לזרום זה לצד זה באותו אפיק, מבלי להתמוגג. המראה מדהים. פלא בריאה אמיתי. הסירה שלנו עצרה, ובמשך כמה דקות עמדנו יחד עם תיירים מכל רחבי העולם, ובהינו בנשימה עצורה בשני הנהרות הזורמים יחד. הסירה המשיכה. נסחפנו חזרה לעולם. התברר לנו שהמקומיים מכנים את חלק הנהר שמעל נקודת המפגש בשם 'נהר סולימוס'. ההסבר המקובל הוא שזהו עיוות שמה של אומה שנכחדה, הסורימינים,

הגדולות: בהרבה כפרים קטנים התקיימו 'קהילות' יהודיות, שמנו לא יותר משלוש או ארבע משפחות. **ד"ש משלמה המלך** 'מפגש הנהרות' הוא תופעה מדהימה בכל קנה מידה. האמזונס, שצבע מימיו מזכיר את צבע הבוץ, נפגש עם נהר הריו-נגרו שמימיו כמעט שחורים. לאורך ששה קילומטרים מנקודת המפגש, ממשיכים שני הנהרות לזרום יחד, בלי שמימיהם יתמוגגו. זוהי אטרקציה תיירותית מפורסמת, וכשעצרנו, משתאים, וברכנו "עושה מעשה בראשית", הבנו גם למה. מפגשי נהרות כאלה קיימים גם במקומות אחרים בעולם, אבל בצורה הרבה פחות מרשימה. ההסבר לכך הוא פער הטמפרטורות ומהירות הזרימה של

החום הטרופי, ניגפו במחלות, התעמתו עם הילידים האמריקניים, ונעו בתוך המערכת האקולוגית הסבוכה ביותר בכדור הארץ. הכל למען השאיפה למצוא חיים טובים יותר להם ולילדיהם, חיים שיש בהם חופש דת והזדמנויות כלכליות. בסך הכל, הגירה זו הביאה לאמזונס כאלף משפחות ועוד צעירים יהודיים רבים. מלכתחילה, היו היהודים 'רוכלים'. באזור האמזונס הם לא השתמשו בעגלות משא, אלא היו מעבירים את סחורתם במעלה ובמורד הנהר על גבי סירות, כשהם עוצרים בערים כדי לרכוש מוצרים, ומוכרים אותם אחר כך לאורך הנהר. בכפרים הקטנים, שם היו קונים מוצרים מיוחדים, אותם היו מוכרים בערים. היהודים לא התיישבו רק בערים

שהפך לסולימאן, וממנו לסולימואנס. אנשים יצירתיים יותר טוענים שמקור השם הוא שמו של שלמה המלך, וכי אנשיו הם שהגיעו למחוזותיו העליונים של האמזונס. הוכחה לכך הם מביאים מספר מלכים א' (ה' כ"ב) שמספר כי למלך היתה בים אנייה מתרשיש יחד עם אנייה מחירם: האנייה מתרשיש היתה מגיעה אחת לשלוש שנים, מביאה עימה זהב, שנהב, קופים וטווסים. המפרשים אומרים שאניות אלו היו מפליגות לספרד, לאפריקה ואולי גם להודו, אך אי אלו מוחות קודחים רואים כאן התייחסות לאניותיו של שלמה המלך שהגיעו עד לנהר האמזונס. היצירתיים עוד יותר, טוענים שאולי היו יהודים שנתרו מאחור. אנחנו, משום מה, נוטים יותר לקבל את הטענה הקונבנציונלית, שהיהודים הראשונים הגיעו לאמזונס רק במאה ה-19.

הנשיאה הנואמת

בעיני רבים, נראים כל המרוקנים אותו דבר. אך בקרב יוצאי מרוקו עצמם, ישנם הבדלים בין בני הקהילות השונות. למרות שגירוש יהודי ספרד ופורטוגל התרחש לפני למעלה מחמש-מאות שנה, עדיין ישנם הבדלי מנהגים בין המרוקנים המקוריים לבין המרוקנים יוצאי חצי-האי האיברי. הבדלים אלו נוגעים לנושאים מהותיים, כמו בשיטת זיהוי הטריפות בריאות הבהמה. היו גם הבדלים בנוסח התפילה. כך, בית הכנסת הראשון שנוסד במנאוס בתרפ"ח (1928), היה בית הכנסת 'בית יעקב', והמתפללים בו היו צאצאיהם של מגורשי ספרד. בשל חילוקי-דעות בינם לבין המרוקניים המקוריים, קם בית הכנסת השני, 'רבי מאיר', כמה שנים מאוחר יותר. בשנות החמישים של המאה ה-20 איבדה הקהילה רבים מחבריה ובתי הכנסת התקשו לאסוף מניין. בני הקהילה החליטו לאחד כוחות לבית כנסת אחד חדש, המוכר בשמו 'בית יעקב רבי מאיר'.

לבית כנסת זה לקח אותנו החזן, ד"ר דהאן, רופא שיניים וגסטרו-אנטרולוג. הדבר הראשון שבו מבחינים המבקרים במקום הוא קיר הבטון הגדול החוצץ בין בית הכנסת לרחוב. ד"ר דהאן סיפר לנו, כמעט בהתנצלות, שהגדר היתה בעבר הרבה יותר אסתטית, אבל "הישראלים אמרו לנו להגביה אותה מטעמי ביטחון". צידו הפנימי של בית הכנסת המרכזי מתוחזק היטב, וניכר כי הוא פעיל. בעזרת הנשים ראינו משהו חריג: בחלקה הקדמי המרכזי עמדה בימה גדולה.

■ מה זה?

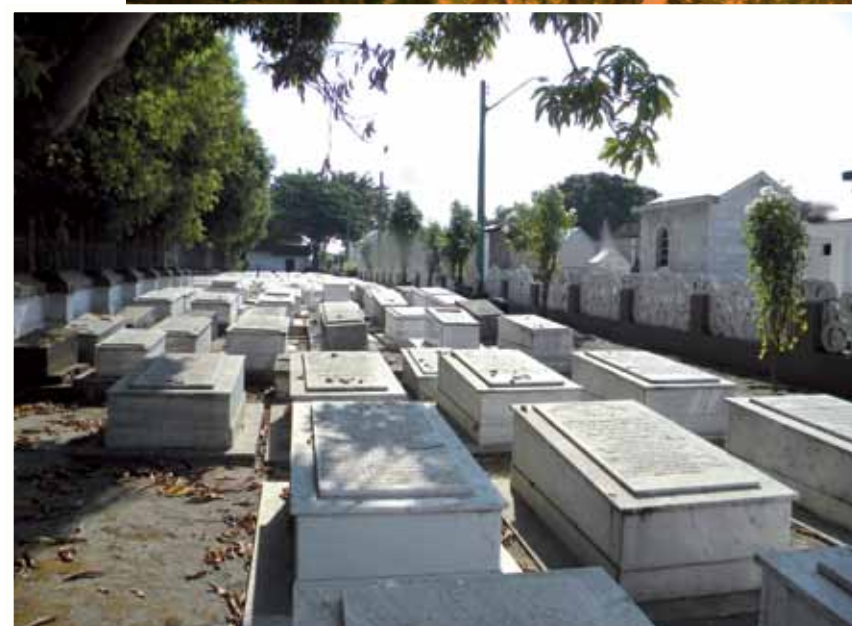
"נשיאת הקהילה הקודמת הייתה אנה בן שימול", הסביר לנו נשיא בית הכנסת, מר שלמה ישראל בן-שימול. (כן - הנשיאות עברה במשפחה במשך שנים רבות). "כדי להקל על הנשיאה בנאומיה, נוספה הבימה בעזרת הנשים". במהלך הסיור שנערך לנו בבית הכנסת, נכנסה אחת מעובדות הקהילה. היא היחידה ממשפחתה שנתרה עדיין בברזיל; האחרים עלו כבר כולם לארץ. כששאלנו אותה היכן הם מתגוררים, מנתה בין היתר את אחיה שבנוה-יעקב.

■ זו שכונה חרדית מאוד...

"נכון, אחי חרדי", השיבה העובדת להפתעתנו. "גדלנו בבית מסורתי וכשר. הוא שומר על המנהגים יותר, ואני זו שלצערי שומרת עליהם פחות".

אוצר במנאוס

בארון הקודש הופתענו לראות מספר רב של ספרי תורה. אבל האוצר היקר מכולם, גאוות הקהילה, הוא

סימנים להיסטוריה יהודית בית הקברות בבליים

נקודה יהודית בוערת. נשיא הקהילה שלמה בן שימול (מימין) וחזן ד"ר דהאן בבית הכנסת במנאוס

גם בג'ונגל היהודים היו 'רוכלים'. באיזור האמזונס הם לא השתמשו בעגלות משא, אלא היו מעבירים את סחורתם במעלה ובמורד הנהר על גבי סירות, כשהם עוצרים בערים כדי לרכוש מוצרים, ומוכרים אותם אחר כך לאורך הנהר, בכפרים הקטנים

היהודים
מהג'ונגל

קדוש יהודי בבית קברות נוצרי. קברו של רבי שלום עמנואל מויאל

בדרך עצרנו בתחנת דלק צפה. היא נראית כמו כל תחנת רענון על היבשה, ואפילו חנות נוחות יש בה. כמה שעות אחר כך הגענו למסעדה צפה. לא היה שם שום דבר שיכולנו לאכול

הכנסת מושכת לא פחות מ-120 מתפללים, וכך גם תפילת יום השבת ואפילו שחרית של יום חמישי. כל התפילות נערכות בראשות ד"ר דהאן, ששימש בתפקיד חזן הקהילה מזה כמה עשורים.

לפני עשרות שנים, ברבות מהקהילות היהודיות הקטנות לאורך הנהר לא היה רב, וכך נולד בהן השימוש במושג של מנהיג רוחני, מעין בעל-תפילה ומורה בעל ידע יהודי נרחב. במקומות מסוימים שימש המנהיג הרוחני גם בתפקיד המוהל או מסדר הקידושין. נראה, כי זהו תפקידו של ד"ר דהאן.

ד"ר דהאן נולד בכפר קטן על גדות הנהר. משפחתו גרה שם יחד עם עוד שלוש משפחות יהודיות. אביו היה מוכר אגוזים בריזלאיים לאורך הנהר. הוא עצמו מתגורר במנאוס מזה 45 שנה, ונחשב לעמוד התווך של הקהילה היהודית. במנאוס יש פעילות קהילתית ענפה, כולל סדר ליל פסח שני משותף. "ליל הסדר הראשון", מסביר ד"ר דהאן, "חייב להיות אירוע משפחתי. זוהי משמעותו של חג הפסח. רק את השני אנחנו עורכים ביחד". יש להם גם הדלקת נרות חנוכה משותפת באחד ממרכזי הקניות הגדולים שבמנאוס. לפני שלוש שנים בנתה הקהילה מקווה טהרה חדש, ותכנית בניית כיתות לימוד נוספות נמצאת כעת בעיצומה, אך במקביל, סובלת הקהילה מאחוזי התבוללות גבוהים. זו לא תופעה חדשה: גברים יהודיים באזור היו לוקחים, לפעמים, נשים מבנות הגויים בכפרים שלאורך הנהר. אפשר למצוא היום יישובים שבהם משפחות בעלות שמות יהודיים מובהקים, כמו בן-דהאן, בן-לולו ובן-שימול, רובם אינם יהודיים.

העתיק וקוראים בו: ביום הכיפורים. במהלך השנים היו יהודים שעלו לארץ וביקשו להעלות את הספר איתם - אבל כל הבקשות סורבו בנחרצות. הקהילה במנאוס גאה באוצר שלה, ולא מתכוונת לשחרר אותו לשום מקום. ספר התורה הזה מהווה עבור בני הקהילה את החוליה המחברת אותם לשורשיהם. לצערם, בגלל הלחות הגבוהה וגילו המופלג של ספר התורה, הוא אינו במיטבו, וחורים רבים נוצרו בגוויליו. בית הכנסת הינו הצייר המרכזי של הקהילה היהודית המאורגנת, המוכרת בשמה הפורטוגזי "קומיט איזראליטה דה-אמזוניאס". זוהי קהילה פעילה, הגאה מאוד בפעולותיה. לצערנו, לא הספקנו לשבות במחיצתם, אך סיפרו לנו שתפילת ליל שבת בבית

ספר תורה שניצב בפינה הימנית הרחוקה. הספר הזה נכתב עוד בספרד, כנראה לפני 450 שנה, ואחר כך ליווה את היהודים המגורשים למרוקו. בדיקות מדעיות שנעשו, אישרו את גילו של הספר. הוא הובא לאמזונס בידי יהודים שחיפשו חיים טובים יותר, ועשו את דרכם במעלה הנהר. ספר התורה שכן בתחילה בכפר הקטן איטקואטיארה, מרחק של 270 ק"מ במורד הנהר ממנאוס, שם התיישבו קומץ יהודים בסוף המאה ה-19. עד לשנות החמישים של המאה הקודמת, כבר לא נותרו שם יהודים עוד, וספר התורה נדד במעלה הנהר עד למנאוס, שם התייחסו אליו כאל אוצר נדיר. רק פעם אחת בשנה מוציאים את ספר התורה

הבריטים הצליחו לנטוע עצי גומי בדרום-מזרח אסיה, בעזרת זרעים שהוברחו מברזיל. האימפריה הבריטית השתלטה על שוק הגומי העולמי. כלכלת איזור האמזונס צנחה. העשירים עזבו, תזרים כספי המיסים יבש, בניינים ננטשו והעניות פשטה

המיר זול אז אין חלונות. ארי גרינשפן במספרה מקומית

צדיק בין הצלבים

וכשיש קהילה יהודית, יש גם בית קברות. הקברים מספרים את סיפוריהן של הקהילות, ולפעמים הם עושים זאת טוב יותר מבני האדם חיים. אם תרצו לעקוב אחרי ההתיישבות היהודית באמזונס, תוכלו למצוא שני בתי קברות יהודיים בבליים ובמנאוס, ומלבדם - עוד כמאה קברים יהודיים, בודדים, מפוזרים פה ושם לאורך שפת הנהר. המשמעות ברורה: מלבד היהודים שהתיישבו בשתי הערים המרכזיות, היו רבים שהתגוררו בכפרים הקטנים לאורך הנהר. לצד בית הקברות היהודי, בית קברות נוצרי. ד"ר איזק דהאן, המארח, מכוון אותנו דווקא לשם. אנחנו נכנסים מבעד לשער, מוצאים את עצמנו מוקפים במאוזוליאומים נוצריים גדולים. מתקדמים הלאה, מימין ומשמאל קברים צפופים, מלאים בסמלים נוצריים. בסוף השביל מצבה פשוטה עם מגן דוד, מוקפת במעקה ברזל, ולידה שלטי אבן קטנים על הקי.

מה זה? מי זה?

"ה'צדיק' היהודי, רבי שלום עמנואל מויאל", מבהיר מארחנו. "השלטים הם 'תעודות הוקרה' של מקומיים לא יהודים, שטענו לניסים גלויים שהצדיק חולל בשבילם".

סיפורו של הצדיק היהודי, הקבור באמצעו של בית קברות נוצרי, הוא סיפור חריג. רבי שלום עמנואל מויאל נשלח לאזור בשנת תרס"ח (1908) ממרוקו, כדי להיות סמכות רוחנית למשפחות המקומיות, ובעיקר לרווקים היהודים הרבים שחיפשו את מזלם באזור הפורה. הוא עשה את דרכו אט אט במעלה הנהר, לאורך 2,000 ק"מ מִבְּלִיִּים עד למנאוס. במנאוס תקף אותו אויב אכזרי, שהפיל רבים מעובדי תעשיית הגומי: הקדחת הצהובה. הרב, שלא הספיק עדיין להתפרסם באזור, נדבק במחלה. איש לא הכיר אותו, לא היה מי שיטפל בו. נשמה טובה אחת ואמיצה מקרב הקהילה דאגה לו עד יום מותו, בתר"ע (1910). במנאוס לא היה אז בית קברות יהודי, וכך קרה שהרב מויאל נקבר יחד עם נפטרים אחרים, בבית הקברות הנוצרי.

האשה שטיפלה בו, המשיכה אחר כך לטפל בחולים אחרים, בעיקר גויים. רבים מהם נרפאו.

כשהחלו לייחס לה כוחות על-טבעיים, היא טענה שהקרדיט לא מגיע לה, אלא לרב שבו טיפלה. היא פרסמה את שמו כצדיק, והנוצרים המקומיים התחילו לנהור לקברו, מתפללים לניסים ומספרים על ישועות שראו במקום. כאות תודה לצדיק הם תלו שלטים עם תשבחות על קברו.

"זה לא שהיהודים עזבו אותו. הקהילה היהודית בנתה גדר מסביב לקבר", מספר ד"ר דהאן בנימה מתוסכלת מעט, "ואחר כך הוסיפה גם את כיסוי הברזל, כדי למנוע מהתושבים להוסיף ולתלות שם את השלטים". אבל ללא הועיל. האמזונאים המקומיים ממשיכים לנהור למקום. הגדר לא מפריעה להם לחדור פנימה".

צחק הגורל: עבור בני הקהילה היהודית, מויאל הוא לא יותר מרב יהודי טוב שנפטר לפני שנים רבות. הם מכבדים את זכרו ועולים לקברו בכל שנה בראש חודש אדר, יום השנה לפטירתו, ובעשרת ימי תשובה. בשביל הנוצרים הוא הרבה יותר מזה. הקהילה היהודית ניסתה במשך השנים להציע שקברו של הרב מויאל יועבר לבית הקברות היהודי, אבל ההצעה גררה התנגדות עזה מצד התושבים הנוצריים. הקהילה היהודית גזזה את הרעיון. "החשש היה", מסביר ד"ר דהאן, "שהעברה של הקבר עלולה לחבל קשות ביחסים שבין הקהילה היהודית לקהילה הנוצרית בעיר". וכקהילה קטנה בעיר נוצרית, חברי קהילת מנאוס לא יכולים לאפשר לעצמם להתנגח ראש בראש עם הממסד.

מסורת על תנאי

אנחנו מטיילים במנאוס, בליווי האדיב של ד"ר דהאן. נתקלים בהרבה דוכנים של פירות טרופיים ודגים טריים. ממשיכים ורואים שכונות עוני רבות, ותושבים מסכנים למראה יושבים ברחובות. ארי גרינשפן זכה לתספורת בידי ספר מקומי. 'המספרה' כולה היא כסא פלסטיק שעומד על המדרכה. אבל המחיר היה זול, אז אין מה להתלונן. תוך כדי נסיעה ברחבי העיר, שוחחנו עם ד"ר דהאן על מצבה של הקהילה היהודית. הוא היה גאה מאוד במנהגי קהילתו. למרות שאין להם רב כבר למעלה משלושים שנה, הם עדיין "צועדים בדרך התורה המסורה מאב לבן במשך דורות", הוא אומר. הוא,

למשל, בתפקיד החזן; יש להם פעילות קהילתית מגוונת; בעת הצורך, הם יודעים לערוך הלוויות, ולהבדיל, חתונות. כששאלנו אותו, מה קורה כשיש להם שאלת רב, הוא אמר שהם מתקשרים לרב בבליים, ואם זה לא מספיק, הם מתקשרים למישהו מסאו-פאלו. אבל, הוא המשיך, נדיר שיש צורך בהתייעצות עם דעת תורה (...)

לפני שעזבנו את מנאוס בדרכנו חזרה לארץ, ביקרנו את הרב החב"ד בחלקה האחר של העיר. הופתענו לגלות שהקהילה המרוקנית המסורתית מתעלמת מקיומו. היתה לנו שיחה נפלאה עם ר' אריה רייכמן וילדיו המקסימים, איתם הוא משוחח באידיש. אכלנו עם הילדים פיצת שוקולד, וגילינו שרייכמן דובר אנגלית, עברית, אידיש, פורטוגזית וספרדית. כששאלנו אותו מה האירוע המרכזי הבא שהוא מתכנן, הוא נתן לנו להבין עד כמה 'מסורתית' היא הקהילה המרוקנית המקומית. הוא מתכוון לספק מלאי של עופות לצורך מנהג הכפרות, ואחר כך תיערך במקום שחיטה כשרה. מדובר בלמעלה ממאה עופות. "ומה היה לפני שהגעת למנאוס, לפני שש שנים?" שאלנו. "מי שחט כאן?" רייכמן חייך בעצב ואמר לנו שמישהו אחר אירגן באותם ימים את המנהג. יהודי הקהילה המרוקנית היו עורכים כפרות, ואחר כך ממיטים את העופות, ללא שחיטה. מנהג הכפרות עבר אליהם במסורת מאבותיהם, והם מתכוונים להמשיך לקיימו בין אם בעיר ימצא שוחט ובין אם לאו.

סוף הדרך

כשהיינו בבית הקברות, הבחנו בשתי קערות בטון על הקרקע. ד"ר דהאן הסביר שהן משמשות לגניזה, ואנחנו ביקשנו לראות מה יש בהן. לאחר הפרדתן והצצה לתוכן, התברר שהלחות הקיצונית והגשמים גרמו לכך שכל מה שאולי היה שם, התכלה. הקהילה במנאוס קטנה. נראה כי עתידה דומה לזה של רבות מהקהילות הקטנות שבהן ביקרנו ברחבי העולם. הצעירים עזבו, חלקם עלו לארץ. מגפת התבוללות מכה בשרידי הקהילה. עברה המפואר של מנאוס מהווה עדות לחוסנו ולאמונתו של עם ישראל לאורך הדורות, אך עתידה הרחוק יותר, כמו אותה 'גניזה', יצטרך להתמודד עם איתני טבע רבים הפועלים נגדו. ■